

Nemzetközi élet és szociológia

A robbanás: korunk kedvenc hasonlata. És kétségkívül találó hasonlat.

Ha elfogadjuk, hogy korunk, a huszadik század második fele sajátságos időszakot képvisel a világtörténelemben, világos, hogy alsó határa nem valamely önkényesen megállapított naptári dátum, hanem egy történelmi esemény, amely egyáltalán nem képletes módon volt robbanásos: a második világháború. A háború végén, korunk hajnalán robbant Hirosima fölött az első atombomba, amelynek felhő-gombája egész korunkra azóta is árnyékot vet. Gyorsuló ütemben és radikálisan változott azóta a világ képe: létrejött a szocialista világrendszer; felrobant az imperializmus gyarmati rendszere; a világ politikai térképén két évtized alatt több mint 50 új, független állam jelent meg. Gyorsuló ütem, hirtelen és mélyreható változások sora jellemzi a közélet megannyi területét: demográfiai, technológiai, tudományos és információs robbanásról értekeznek a tudósok és cikkeznek a közírók szüntelenül.

Robbanás és forradalom: rokonfogalmak. Korunk: robbanások és forradalmak kora. „A forradalmak, amelyek a mozgás új dimenzióit tárják fel, fokozatosan mindennapivá válnak” — írja korunkat jellemezve a cseh tudós Radovan Richta, s hozzáteszi, hogy a társadalmi élet minden dimenziója egyidejűleg forradalmasodik. És ismét: forradalomról olvasunk és hallunk nap mint nap, szünet nélkül, * nemcsak mint politikai megmozdulásról. Forradalmasult a hírközlés és a közlekedés; minden korszakalkotó felfedezés forradalom a tudományban; de forradalmak követik egymást az irodalomban, zenében, festészetben, sőt a divatban is; „szexuális forradalom”-ról is beszélnek, a szabad idő forradalmáról meg a köznapis életvitel forradalmáról.

Forradalom és robbanás: e két fogalom gyakori előfordulása tudományos és publicisztikai nyelvezetünkben nem lehet véletlen. Nemcsak azért folyamodunk hozzájuk, mert frappáns és találó módon érzékeltetik az élénk ütemű és gyökeres, egy csapásra beálló minőségi változások jellegét. A politikai harc és a fegyveres konfliktusok területének terminológiáját használjuk hasonlatként az élet csaknem minden területén, mert a politikum és a nemzetközi élet feszültségei, a háború és béke problematikája sosem látott — korunkra jellemző — módon befolyásolja a köz- és magánélet minden területét az egész földtekén.

Ezért tehát: a nemzetközi élet szociológiája egyre nagyobb jelentőségre tesz szert tudományosságra és egyetemességre törekvő társadalomszemléletünkben.

*

S éppen ezért meglepő, mennyire kevéssé foglalkoznak a szociológusok e témakörrel. E kijelentés nyilván magyarázatra szorul, hiszen köztudott, hogy sajtóban és tudományos közleményekben rengeteg írás elemzi a nemzetközi élet kérdéseit,

több, mint amennyit bárki követni tudna. Azt állítom, hogy a szociológusok foglalkoznak vele kevésbé: az íráskor többsége politikai, katonai, gazdasági, történelmi jellegű. Ha fellelőz az ember az utóbbi két évtized legismertebb, nem marxista irányzatú szociológiai kézikönyveit és traktátusait, láthatja, hogy legtöbbjükből hiányzik egy olyan rész vagy fejezet, amely a nemzetközi élet szociológiájával explicite foglalkozna. Foglalkoznak katonai szociológiával, írnak a népek és nemzetek viszonyairól, de nem tárgyalják egységesen, átfogóan a nemzetközi élet szociológiai kérdéseit.

És amikor foglalkoznak vele, beszűkítik tárgykörét. Az ismert párizsi szociológus-professor, Raymond Aron évekkel ezelőtt megjelent egyik tanulmányában a következőkben jelölte meg a nemzetközi viszonyok szociológiájának legfontosabb témáit: elsősorban a fegyverek és harci eszközök szociológiája, a fegyverzet és a hadseregszervezés formái összefüggéseinek feltárása, a hadseregek és a társadalmi struktúrák közötti kapcsolatok vizsgálata; másodsorban „megvizsgálni, melyek voltak egy adott társadalomban azok a csoportok, amelyek számára a hódítások előnyösek voltak”; harmadsorban „tanulmányozni az egymást gyilkoló emberek közötti viszonyokat”, mert a hadviselésnek mindig voltak szabályai, az emberek többé-kevésbé tudták, mire számíthatnak ellenségük részéről; végül „azoknak a nem tudatos funkcióknak a kutatása, amelyeket a fegyveres konfliktusok a történelem során betöltöttek” (*Une sociologie des relations internationales. Revue française de sociologie*, 1963. 3. 311).

Nem kétséges, hogy ezek valóban fontos témái a nemzetközi élet szociológiájának. Tegyük hozzá, ami az első témakört illeti, hogy a fegyverzet jellege a hadseregszervezés formái, a hadviselés módzatai és a társadalmi struktúrák bonyolult összefüggéseinek feltárása egyben a társadalmi fejlődés belső rugói és a külső, nemzetközi konfliktusok egymásrahatására irányítja a figyelmet. Emlékeztessünk egyben arra a körülményre, amit Aron nem vesz figyelembe, hogy e téma fontosságát éppen a materialista társadalomszemlélet alapítói — egy évszázaddal ezelőtt! — különösen hangsúlyozták, sőt — kiváltképpen Engels munkái — meglehetősen részletességgel taglalták. Emeljük ki Aron téma-sorának negyedik pontját, amely a szociologizmus, az objektív társadalomszemlélet szellemében arra hívja fel a figyelmet, hogy a fegyveres konfliktusoknak mindig vannak az őket kirobantó erők céljain és elképzeléseiben túlmenő társadalmi következményei, amelyek a társadalmi tények nem tudatos, objektív láncolatából fakadnak; ez a megállapítás szintén elengedhetetlen eleme a nemzetközi viszonyok tudományos igényű szociológiai vizsgálatának.

De hát nem feltűnő-e mindezek mellett, hogy Aron professor felsorolásában csupán a nemzetközi élet fegyveres konfliktusaival foglalkozó vagy azokhoz kapcsolódó témák foglalnak helyet? Nem háborús viszonyokkal nem lehet, nem kell foglalkoznia a nemzetközi élet szociológiájának?

A társadalmi egységek — népek, országok, államok — közötti viszonyok sosem korlátozódtak a fegyveres összecsapásokra, és a nemzetközi élet szociológiája még kevésbé szűkíthető le ma a katonaság és a háború szociológiájára, bármennyire fontos is ez utóbbi. Az egyes társadalmak, mint gazdasági-társadalmi és (az ősi, törzsi társadalmak kivételével) politikai egységek mindig viszonylag függetlenül, belső rugóik hatására fejlődtek-változtak; de csak viszonylag függetlenül. A primitivizmus fokán hosszasan megrekedt társadalmak kivételével — amelyek stagnálásában éppen elzártáguk, magukra hagyatottságuk játszott döntő szerepet — a különböző társadalmak között mindig voltak gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok, mindig érvényesültek közvetett vagy közvetlen civilizatórikus befo-

lyások. (Más kérdés, hogy a külső kapcsolatok gazdasági és politikai téren is mindig magukon hordozták az osztálytársadalmak antagonista jellegének bélyegét.) A világtörténelem nem egységes folyamként zajlott napjainkig, mert a különböző gazdasági-társadalmi egységek viszonylag függetlenül, különböző ütemben, sajátos utakon fejlődtek; nem egyformán és egyszerre, csak hasonló módon és különböző időpontokban futották be történelmi pályájukat. De soha semmilyen gazdasági-társadalmi és politikai egység nem fejlődött légüres térben, külső hatásoktól mentesen. Soha semmilyen politikai vezetés, semmilyen politikai mozgalom nem tekinthetett el a külső helyzet, a külpolitikai viszonyok létezésétől és befolyásától.

Minden társadalom (állam) olyan nemzetközi környezetben kénytelen élni, amelyet nem maga választott magának, írja az ismert amerikai külpolitikai szakértő, Henry A. Kissinger (*Pour une nouvelle politique étrangère américaine*. Paris, 1970). Azt mondhatnók, a nemzetközi élet szociológiájára is érvényes, mutatis mutandis, a materialista társadalomfelfogás Marx fogalmazta premisszája: az emberek — és a társadalmak egészükben is — olyan környezetben élnek, amelyet nem önkényesen választottak, nem maguk alkottak, s amelyet, legalábbis tevékenységük általános keretként, változtatásra irányuló cselekvésük kiindulópontjaként, tényként elfogadni kénytelenek.

A nemzetközi kapcsolatok történelmi fejlődésében két különös jelentőségű fordulópontot kell tekintetbe vennünk. Az elsőt az ipari forradalom s a tőkésrendszer kialakulása és világméretű elterjedése jelentette. Ezzel létrejött — először — egy *világrendszer*, amelyben az azelőtti autarkikus, zárt gazdasági egységek esetleges külkereskedelmét intenzív és sokirányú gazdasági kapcsolatok helyettesítették, amelyben az új technikai lehetőségek emberek, áruk, eszmék állandó és gyors vándorlását, az egész világot egyre sűrűbben átszövő cseréjét eredményezték. Először alakultak ki valóban az egész világot átfogó külpolitikai viszonyok (és ellentétek), s így a mindenkori külpolitikai helyzet világpolitikai helyzet lett.

A második fordulópontot korunk hozta magával. Fő jellemzői a szocialista világrendszer létrejötte, a gyarmati rendszer felbomlása, gyakorlatilag: megszűnése, valamint a jelenkori tudományos-műszaki forradalom. Korunk technikai-tudományos fejlődése egyetemes jellegű, minden ország és nép — bár nem egyenlő mértékben — részt vesz benne, a tudományos felfedezések, a technikai alkotások hallatlan gyorsasággal terjednek világszerte, és pedig nem egyetlen központból kiindulva, mint annak idején az ipari forradalom; a tudományos-műszaki forradalom „adekvát értelmezése csupán a világtörténelem szempontjából lehetséges“ — írja, helyesen, Radovan Richta. A modern közlekedési és hírközlési eszközök szinte megszüntették a távolságokat, világméretűvé dagasztották az állandó információ-folyamot. Megszűnt ugyanakkor néhány tőkés nagyhatalom katonai és politikai monopóliuma; a világot átszövő kapcsolatok már nem az egyeduralmú tőkésrendszer kapcsolatai, hanem sok, politikailag független állam, több, egymással szemben álló szövetség viszonyaiból és ellentéteiből állnak. „1945 óta a nemzetközi rendszer résztvevőinek száma megkétszereződött — írja Henry A. Kissinger —, a második világháború utáni periódus a valóban globális külpolitika első korszaka“ (*Domestic Structure and Foreign Policy. Conditions of World Order*. Boston, 1968. 167).

Ugyancsak Kissinger jegyzi meg, hogy a jelenlegi körülmények között a katonai erő már nem kizárólagos mércéje egy állam világpolitikai súlyának, ahogyan ez régebben volt; egyáltalán: hatalom és befolyás már nem jelentik ugyanazt a külpolitikában; napjaink katonai adottságai külpolitikai pluripolaritással párosulnak. Éppen ezért kis és közepes nagyságrendű államok napjainkban katonai erejükön messze túlmenő befolyással hatnak a nemzetközi viszonyok alakulására.

„Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az emberiséget foglalkoztató nagy horderejű problémák elfogadható megoldásának felkutatása elképzelhetetlen anélkül, hogy valamennyi állam behatóan részt venne a nemzetközi életben, a biztonságért és békéért folytatott harcban. Minden egyes ország — függetlenül területének és lakosságának nagyságától, gazdasági és katonai erejétől — hozzájárulhat és hozzá is kell hogy járuljon az összes nemzetközi problémák építő szellemű megoldásához. Nyilvánvaló, hogy ma a világ államainak nagy többségét kitevő kis és közepes országok is jelentős szerepet játszhatnak a nagyhatalmak mellett a nemzetközi porondon, s a népek béke- és együttműködési óhajának szellemében lényegesen befolyásolhatják az események menetét“ — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs (*A Român Kommunisták Párt dicsőséges félévszázados évfordulója*. Bukarest, 1971. 65). Számunkra pedig mindez megerősíti kiinduló tételünket: a nemzetközi élet viszonyai nem szűkíthetők le a fegyveres konfliktusokra, tehát a nemzetközi élet szociológiája nem redukálható sem a háború tanulmányozására, sem — a még szűkebb körű — katonai szociológiára.

Ez a nézőpont összhangban áll a szociológia tárgyáról, a társadalomtudományok rendszerében betöltött szerepéről vallott felfogásunkkal, amelyet más alkalmakkor több ízben kifejtettünk. Az államok és népek közötti viszonyok tanulmányozása akkor *szociológiai* — tehát nem politológiai, polemológiai, gazdasági, jogtudományi — jellegű, ha e viszonyok sokrétűségében összefüggéseiket keresi, ha átfogó képet vázol a gazdasági, politikai, szellemi kapcsolatokról és ellentétekről, tudatos és nem tudatos befolyásokról, összecsapásokról és kölcsönhatásokról.

Mélységesen ellentétes, megosztott — de mint mondtuk: nem bipolárisan megosztott, hogyan egyszerűsítő felfogásokban jelentkeznek — világunk mégis összefüggő egész. Nemcsak abban az értelemben, hogy egy esetleges nukleáris háború fenyegetése földtekénk egészére nehezedik, minden állam és nép számára szinte beláthatatlan veszélyeket hordozva, hanem abban is, hogy az államok és népek belső fejlődése mélyebben összefügg, mint bármikor ezelőtt, külső kapcsolataikkal, nemzetközi helyzetükkel. Nem csupán bel- és külpolitika összefüggésének immár klasszikus tételéről van már szó, hanem belső és külső viszonyok szociológiai összefüggéséről. „Sok olyan esemény, amely formálisan teljességgel belső jellegű (...), nemzetközi hatásokat vált ki“ — írja Byron Fox amerikai szociológus (*The Emerging International Sociology. The New Sociology*. New York, Oxford University Press, 1965. 477). Valóban: nemegyszer előfordult az utóbbi évek világpolitikájában, hogy belső jellegű történések más államok részéről politikai, és nemcsak politikai lépéseket váltottak ki. De nemcsak erről van szó, hanem arról a tényről is, hogy a belső események, átalakulások külpolitikai reakciókon túlmenő, belső visszhangokat, hatásokat, átalakulásokat is eredményeznek a világ különböző pontjain. Annak az új helyzetnek a következménye ez, amelyről szoltunk: a gazdasági, politikai, szellemi kapcsolatok olyan sűrű hálója szövi át világunkat, hogy ez másként nem is lehetséges.

Anélkül, hogy elidőznénk ennél, megemlítjük itt a sok polgári szociológus számára oly kedves konvergencia-elméletet, amely szerint a holnap világ az ellentétes társadalmi alakulatok egymáshoz való közeledése, konvergens fejlődése jegyében alakul. Ez az elmélet egyoldalúan egyszerűsít, mikor a kapitalista és szocialista gazdasági és politikai rendszerek lényegi ellentététől, divergens voltától eltekint. De az nem kétséges, hogy világunk végső soron a gazdasági fejlettség színvonalára valamelyes kiegyenlítődésének irányában halad, hogy — mint mondtuk — a technikai és tudományos forradalom nemzetközi jellegű és világméretben folyik, hogy a városi-ipari életmód a világ legkülönbözőbb tájain rokonvonásokat mutat. És

ha mindezek a gazdasági és politikai struktúrák megújulását követelik, akkor ez — legvégső soron — a demokratikus és szocialista struktúrák irányába tart.

„... A szociológia tárgyának fokozódó nemzetközi jellegéből fakad a nemzetközi szociológia” — írja Byron Fox (i.m. 476), és úgy hiszem, ezt a megállapítást, a jelzett megszorításokkal, elfogadhatjuk. Még ezt tegyük hozzá: nem „nemzetközi szociológiáról” van szó tulajdonképpen — tehát nem egységes szemléletű szociológiáról, hanem a nemzetközi élet felfogásokban különböző, de azonos vagy hasonló kérdésekkel foglalkozó szociológiáiról.

A nemzetközi élet globális megközelítésében a szociológia széles felületen érintkezik a történelem- és társadalomfilozófiával. A szociológiai szemléletmód azonban ezen a területen is elkülönül a filozófiától, mivel a nemzetközi viszonyok tényeinek vizsgálatát tartja feladatának, konkrét-partikuláris helyzetekből indul ki, nem általános filozófiai, hanem sajátos szociológiai kategóriákban rendezi ismereteit és fogalmazza tételeit. A nemzetközi viszonyok, intézmények, szervezetek vizsgálatában a társadalmi viszonyok, intézmények, szervezetek szociológiai ismérveit tartja szem előtt; a különböző gazdasági-társadalmi és politikai egységek ellentéteinek és egymásrahatásának vizsgálatakor az adott egységek belső szerkezetét leképező fogalomrendszert használ.

A nemzetközi élet szociológiája — globális jellegénél fogva — az általánosításainak alapjául szolgáló tényanyagát egyrészt közvetett úton, más társadalomtudományok eredményeit felhasználva, másrészt saját adatgyűjtésére támaszkodva állítja össze. A történelemtudomány, gazdaságtudomány, társadalomlélektan, politológia nélkülözhetetlen támpontokat nyújt a szociológiai összefoglalás számára a nemzetközi viszonyok tanulmányozásában. Ugyanakkor a saját empirikus adatgyűjtés nemzetközi viszonylatban, érthető okokból, sok szempontból problematikusabb. Mégsem lehetetlen, hogy történetek és zajlanak most is nemzetközi összehasonlító empirikus kutatások, amelyek életmód, viselkedési és gondolkodási modellek közötti eltéréseket és hasonlatosságokat, kölcsönhatásokat és azok terjedésének „vezetékét” vizsgálják. Az ilyenszerű vizsgálatok azonban egyelőre kevésbé kiterjedtek, és tárgykörük is meglehetősen szűkresabott, úgyhogy a már idézett Byron Fox joggal ír az összehasonlító szociológia hiányáról a társadalomtudomány mai színképében. Egy ilyen tudományág hasznosságát és perspektíváit, úgy hiszem, nem kell bizonyítani.

Úgy tűnik, a nemzetközi élet szociológiája terén az empirikus adattárra támaszkodás leghasználhatóbb módja az, amit Raymond Boudon francia szociológus másodfokú elemzésnek nevez (*Analyse secondaire et sondages sociologiques. Cahiers Internationaux de Sociologie*, 1969. július—december). Empirikus megalapozású makroszociológiai tanulmányokat folytathatunk, fejtegeti Boudon, ha nemcsak személyesen gyűjtött adatainkat, hanem a másoktól feltárt és előzetesen már feldolgozott adatokat minél szélesebb skálán, másodfokú elemzésnek vetjük alá. A fontos az, hogy egy modern „társadalmi nyilvántartás” minél gazdagabb rendszere álljon rendelkezésünkre. A nemzetközi statisztikai adattár gyarapodása, a társadalmi tevékenység különböző területeire vonatkozó nyilvános forgalomban levő információk egyre bővebb zuhataga, az „adatbankok” létrejötte ennek az útnak a járhatóságát látszik mutatni.

Tegyük fel most már a kérdést: mi végre a nemzetközi élet szociológiája? Melyek társadalmi funkciói? Ez a kérdésfeltevés a modern szociológiai gondolkodástól korántsem idegen; a szociológia előtérbe kerülése korunkban jórészt éppen eredményei hasznosíthatóságának, alkalmazhatóságának köszönhető. Egészen nyilvánvaló, úgy hiszem, hogy a „belső”, főleg az empirikus szociológiai kutatások pragmatikus funkciójának analogonját hiába követelnők a nemzetközi élet szociológiájától. A konkrét társadalmi viszonyok, szervezési formák optimalizálására irányuló javaslatokat, amelyeket ma már a társadalom sok téren joggal és okkal elvár a szak-szociológiai vizsgálatoktól, a nemzetközi élet szociológiája egyelőre nem nyújthatja; közvetlen pragmatikus hasznosíthatóságukra nemigen lehet számítani.

Ezzel szemben hatalmas jelentőségű tájékoztató funkciója: tudományosan megalapozott, összefüggő képet hivatott nyújtani a nemzetközi élet viszonyairól, sokszintű strukturális összefüggéseiről, fejlődési tendenciáiról és viszonylag ismétlődő, állandó (törvényszerű) elemeiről. A globális társadalmi összefüggések tudományos megközelítésének pedig nem csupán hatalmas gnoszeológiai jelentősége van (amit szükségtelen bizonyítani), hanem gyakorlati fontossága is, természetesen nem a köznapi gyakorlat partikuláris értelmében, hanem abban az értelemben, ahogyan az elméleti tájékozódás végső soron a cselekvést irányítja, ahogyan a megértés az észszerű változtatni-akarással előfeltétele.

C. Wright Mills amerikai szociológus tétele — amelyről más alkalommal írtunk a *Korunk* hasábjain —, mely szerint a szociológia legfontosabb társadalmi feladata a társadalom tagjai *szociológiai képzeletének* kialakítása, fejlesztése, a nemzetközi élet szociológiájára is vonatkozik. A *képzelet* ez esetben félreérthető fogalmát a *tudat* fogalmával helyettesítve, a szociológiának az a feladata, hogy tudatosítsa az emberekben egyéni sorsuk, életpályájuk és a társadalom egészének struktúrája és változásai közötti összefüggést. Ez az összefüggés fennáll, akár tudatában vagyunk, akár nem; mint Marx és Lenin szociológiai felfogása bebizonyította, senki sem lehet független azoktól a társadalmi körülményektől, melyek között él. Mindenki az események sodrában éli életét. Mindenki tudatában van a személye körüli viszonyok *valamelyes* összefüggésének. A szociológiai tudat az *általános* összefüggések, az *össztársadalmi* összefüggések tudata, amelynek birtokában az egyén részvétele az összefüggések alakításában, ellenőrzésében, megváltoztatásában a tudatos, a célirányos cselekvés szintjére emelkedhet.

A társadalmi viszonyokban rejlő objektív törvényszerűségek nem a gondolkodó tudattal és akarattal rendelkező ember cselekvő tevékenységén kívül, hanem annak révén érvényesülnek. A társadalmi viszonyokat — nem önkényesen — maguk az emberek alakítják és változtatják meg. Az emberek — de nem mint elszigetelt egyének, hanem mint adott csoportok — osztályok, tömegek, népek részei, társadalmi intézmények, szervezetek tagjai. Egyénileg alakíthatók, változtathatók az egyént *közvetlenül* integráló csoportok és viszonyok; minél szélesebb körűek a csoportok, viszonyok, minél nagyobbak az intézmények, annál kevésbé alakíthatók az egyén elszigetelt akarata és cselekvése szerint; az *össztársadalmi* kérdések megoldásához, a társadalom egészét átszövő viszonyok alakításához, *össztársadalmi* jelentőségű intézmények irányításához vagy átalakításához az egyén csak mint társadalmi mozgalmak részese járulhat hozzá. Ez azonban nem csökkenti a hozzájárulás fontosságát és értékét, sem az egyén, sem a társadalom szempontjából. A nemzetközi viszonyok alakulása még kevésbé esik az egyéni akarat és egyéni cselekvés incidenciája alá, mint egy-egy adott társadalom belső viszonyai; a nemzetközi élet fő kérdései ugyanakkor minden egyént magánéletében is érintenek; a *tudatos kollektív*

cselekvés a társadalmi haladás és a világbéke követelménye, mindannyiunk jobb sorsának követelménye.

„A társadalomtudomány az értelmet képviseli a társadalomban“ — írja Irving L. Horowitz. Célja „értelem és értelmetlenség dialógusának kiélezése, ez pedig napjainkban a fejlődés és a pusztítás ellentétével egyértelmű“ (*Three Worlds of Development*. New York, Oxford University Press, 1966. XI—XII.). Horowitz az amerikai „új baloldal“ képviselője, Mills kritikai szociológiájának folytatója; kijelentése expliciten az amerikai imperializmus világpolitikája ellen irányul. Valóban: a fejlődés sosem volt lehetőségei és a mérhetetlen pusztítás alternatívája eluralja ma a nemzetközi élet viszonyait, és az értelemnek elsődrendű feladata a humánumot, a haladást szolgálni. Ugyanannak a társadalmi környezetnek, az Egyesült Államok politikai életének tapasztalatából kiindulva állapítja meg nagy keserűséggel Szent-Györgyi Albert professzor, hogy *parva sapientia regitur mundus* — kicsiny bölcsesség kormányozza a világot. *The Crazy Ape* (Az örült majom) című írásában (New York, 1970) az atomháború örületes veszélyeire figyelmeztet, e veszélyek okait, társadalmi gyökereit feszegetve. A hadsereg és a hadiipar érdekeinek összefonódását, a társadalom többségének érdekeivel ellenkező irányvonalát és a közélet militarizálódásának következményeit emeli ki mint a végzetes kalandorpolitika potenciális lehetőségeit. A professzor társadalombírálata, persze, nem teljesen következetes és több vonatkozásban felületes is (minthogy a nagy természettudós a szociológia és politológia területén — laikus), de alapvető gondolata az, hogy a politikai-katonai rendszer abszurd káoszát meg kell szüntetni, mégpedig nem úgy, hogy a rendszer élére tudósokat helyezzenek a generálisok helyébe, hanem úgy, hogy magát a rendszert egy ésszerű, tudományosan szervezett és irányított rendszerrel helyettesítsék.

A kérdésfeltevés gyakorlati-politikai oldalától (politikai naivitásától) eltekintve számunkra itt az a gondolat fontos, hogy csak tudományosan lehet megoldani a nemzetközi élet nagy kérdéseit; a tudományos megoldásnak pedig természetszerűleg a tudományos megismerés az előfeltétele.

A háború és béke kérdése természetszerűleg igényli a nemzetközi élettel foglalkozó szociológusok figyelmét. Nem bocsátkozunk itt e kérdés politikai vizsgálatába, ez meghaladná írásunk kereteit. Csupán egy vonatkozást kívánunk kiemelni, az előbbieket kiegészítéseképpen.

E kérdéskörrel foglalkozó tanulmányában Aron professzor azzal a megállapítással indítja okfejtését, hogy az államok közötti fegyveres konfliktusok mint a civilizáció tartozékai nem az emberi lét biológiai, hanem társadalmi rendjéből fakadnak, nem valamely őseredeti állapot csökevényei, hanem egy bizonyos történelmi fejlődés eredményei. Valóban így van. A továbbiakban azonban Aron gondolatmenete hamis vágányra siklik. Minden eddigi nemzetközi rendszer szükségszerűen anarchikus volt, mivel önálló államok közötti viszonyokból tevődött össze, állítja szerzőnk. A nemzetközi rend az erő rendje, anarchikus vagy oligarchikus rend: anarchikus, amennyiben nem rendelkezik — mint bármely állam a maga belső viszonylatában — egy olyan intézménnyel, amely a törvényes erőszak monopóliumával bírna; oligarchikus, amennyiben a rendet a hatalmasabb partner ereje biztosítja. A háború oka tehát Aron szerint az államok önállóságában rejlik, abban, hogy joguk van háborút viselni, erőszakot használni külügyi téren éppúgy, mint belügyeikben. Nemzetközi téren tehát „természeti állapot“ uralkodik, az erősebb joga (R. Aron: *The Anarchical Order of Power*. Stanley Hoffmann Ed.; *Conditions of World Order*. Houghton Mifflin Company. Boston, 1968). Íme egy olyan magyarázat, amely a valóságos viszonyokat a fejük tetejére állítja, mikor az államok önállóságában véli felismerni a háborúk okát, és nem azokban az agresszív

megnyilvánulásokban, amelyek az önállóság megvédésére vagy megszerzésére irányuló jogos törekvéseket önkényesen semmibe veszik. A francia szociológus figyelmen kívül hagyja a különféle gazdasági-társadalmi és politikai rendszerek közötti antagonizmusokat, a különböző országok fejlettségi szintjei közötti különbségeket, a magánérdekre épült társadalmak viszonyainak ellentmondásosságát. Egyetlen és egyetlen megoldásként egy „világállam“ megalkotását javasolja, amely az „erő anarchikus rendjét“ felváltva, erőszakkal kényszerítené a békét minden államra.

Nyilvánvaló azonban, hogy a világállam eszménye utópikus és retrográd egyben, mikor olyan viszonyokra vonatkoztatják, amelyekben a gazdasági potenciál és a katonai erő különbségei, a társadalmi-politikai antagonizmusok, az alárendeltségi viszonyok érintetlenek maradnak. Ellenkezőleg: a jelenlegi körülmények között, amikor a háború — kiváltképpen a nukleáris világháború — semmit meg nem oldhat, halálos veszélyt hozva az emberiségre, nem az államok önállóságáról való lemondás, hanem annak tiszteletben tartása és a nemzetközi életben az erőszak használatáról való lemondás képviseli a béke megvédésének s egyben az észszerű és civilizált nemzetközi viszonyok kiépítésének járható útját. Az önállóság és függetlenség, a teljes jogegyenlőség, a belügyekbe való be nem avatkozás és a kölcsönös előnyök elvei, mutat rá Nicolae Ceausescu elvtárs, „egyedül ezek az elvek képesek biztosítani az államok közötti normális és gyümölcsöző kapcsolatokat, elhárítani újabb konfliktusokat, javítani a nemzetközi légkört. (...) A nemzetközi együttműködés sarkköve: biztosítani minden nép azon jogát, hogy maga határozza meg sorsát, önállóan döntsön fejlődésének útjáról. E szent jognak, a népek e szuverén előjogának bármilyen megsértése feszültséget idéz elő, veszélyezteteti a biztonságot és a békét. Éppen ezért a nemzetközi jogban érvényre kell juttatni a történelmi fejlődésből, az emberiség mai törekvéseiből fakadó új elveket, s energikus harcot kell folytatni érvényesítésükért az államközi kapcsolatok gyakorlatában“.

Roth Endre

*M. Makkai
Piroska:
Bolyai*

